Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury 34 (2022)
ISSN 0860-8032 ◇ e-ISSN 2449-8335
https://journals.umcs.pl/et

II. Recenzje

DOI: 10.17951/et.2022.34.379

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska
ORCID: 0000-0003-0008-8690
e-mail: stanislawa.niebrzegowska-bartminska@mail.umcs.pl

Uliń mi się, piszczałeczko… Wzorce tekstowe folkloru dziecięcego

Barbara Żebrowska-Mazur, *Słowny ludowy folklor dziecięcy. Część 2: Wzorce tekstowe wybranych gatunków*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022, 194 s.

Książka Barbary Żebrowskiej-Mazur *Słowny ludowy folklor dziecięcy. Część 2: Wzorce tekstowe wybranych gatunków* jest kontynuacją wydanej przed rokiem w Wydawnictwie Uniwersytetu Jagiellońskiego pozycji *Słowny ludowy folklor dziecięcy.* Część 1: *Istota folkloru dziecięcego*. Podział na dwie części: (1) folklorystyczno-genologiczną i (2) tekstologiczną jest przedłużeniem i konsekwencją segmentacji treści wydzielonych w rozprawie doktorskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Kazimierza Sikory (Kraków 2019). Taki właśnie układ pozwala z powodzeniem zawrzeć w dwóch wzajemnie wspierających się i powiązanych ze sobą monografiach bogate spektrum problemów i analiz folklorystycznych i genologicznych oraz etnolingwistycznych i tekstologicznych. W konsekwencji zatem w części pierwszej omawiane są podstawy i systematyka gatunków folkloru (w szczególności gatunków słownego folkloru dziecięcego), a w części drugiej – kwestie opisu wzorców tekstowych, obrazu świata i komponentu aksjologicznego zawartego w analizowanych gatunkach, formuliczności i intencjonalności.

Opublikowana pozycja ma wyraźną strukturę dwudzielną: teoretyczną i praktyczną. W pierwszej mowa o sposobach istnienia tekstu ustnego, o rytualności tekstów folkloru i o teoretycznych podstawach prowadzonych dalej analiz, definiowane są (operacjonalizowane w dalszej części monografii) pojęcia tekstologiczne i etnolingwistyczne: wzorca tekstu, motywu, analizy morfologicznej zewnętrznej i wewnętrznej, językowego obrazu świata. Autorka – po przeglądzie najważniejszych ustaleń nt. wzorca gatunkowego i tekstowego i zreferowaniu podstaw opisu gatunku

w ujęciu Michaiła Bachtina, Teresy Dobrzyńskiej, Aleksandra Wilkonia, Ewy Miczki, Katarzyny Wyrwas, Jerzego Bartmińskiego, J. Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, Marii Wojtak, Bożeny Witosz, ostatecznie za podstawę teoretyczną swoich dalszych analiz przyjmuje za S. Niebrzegowską-Bartmińską (2007: 104–105), że wzorzec tekstu – jako „pojęciowy schemat tekstu, na który «orientuje się» zarówno nadawca w procesie wypowiadania tekstu, jak też słuchacz w procesie jego ustno-pamięciowego odbioru, schemat, który staje się normą dla komunikujących się użytkowników języka i służy jako wskazówka orientująca obie strony komunikacji społecznej" – funkcjonuje w ścisłym związku z obrazem świata (z postaciami, ich atrybutami i działaniami, czasem i miejscem zdarzeń). Z książki *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej* (2007) autorka czerpie też metodologiczne podstawy zastosowania w analizie wzorców tekstowych pojęcia stereotypowego motywu, stosowane od wielu lat w lubelskim *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (SLSJ 1980; SSiSL 1996–2022). W sposób konsekwentny pożytkuje to pojęcie do morfologicznych analiz gatunków folkloru dziecięcego, do wydobywania najmniejszych jednostek i segmentów tekstu, przypisywania im odpowiednich aktów performatywnych i celów pragmatycznych. W nawiązaniu do wspomnianego słownika i zwłaszcza prac Jerzego Bartmińskiego (1990, 2006), przyjmuje, że językowy obraz świata to interpretacja świata utrwalona w języku i dostępna poprzez język – i taką właśnie interpretację stara się odtworzyć w analizowanych przez siebie trzech gatunkach tekstu.

Spośród bogatego zestawu gatunków folkloru dziecięcego (dokładniej zarówno gatunków wykonywanych przez dzieci, jak też przeznaczonych dla dzieci i ich dotyczących), opisanych pod kątem parametrów gatunkowych w monografii *Słowny ludowy folklor dziecięcy*, cz. 1: *Istota folkloru dziecięcego* (Żebrowska 2020), autorka do analiz tekstologicznej i etnolingwistycznej wybiera:

(a) *opukiwanki* – stosowane przy robieniu fujarki, przykładowo: *Uliń mi się piszczałeczko, bo jak mi się nie ulinisz, to cię ciepnę pod płot. Podziabie cię czorno kura i czerwony kokot*; *Obij mi sie fujarecko, dum ci grosik na piwecko, dóm ci chleba i winecko, a jak mi sie nie obijes, to grosika nie przepijes*;

(b) *wołanki* – do myszki, do ślimaka, biedronki czy bociana: *Myszko, myszko, Masz tu mój ząb kościany, Daj mi za to żeleźniany*; *Ślimak, pokaż rogi, dam Ci sera na pierogi, jak nie sera to kapusty i ślimaczku będziesz tłusty*; *Biedronko, biedronko, pójdź do Pana Jezusa po słonko!*; *Bocian – kiszka, przynieś mi braciszka! Bocian – nożyce, przynieś mi siostrzyce!*;

(c) formuły wygłaszane przez chrzestnych po chrzcie i po powrocie z dzieckiem do domu, w tym m.in.: *Wzieniśmy sokoła, a przynieśliśmy wam anioła*; *Wyszliśmy z domu z poganinem, a wracamy do domu z chrześcijaninem*; *Zabraliśmy żyda, przynieśliśmy chrześcijanina*; *Zabraliśmy diabełka, przywozimy wam aniołka.*

Jak podkreśla Barbara Żebrowska-Mazur, wybór gatunków był nieprzypadkowy – z jednej strony chodziło o „utylitarny związek z zabawą, aktywnością fizyczną, uczeniem się przydatnych na wsi czynności (np. wierszyki pomagające już w młodzieńczym wieku samodzielnie dobrać proporcje cepów czy dobrze wyklepać kosę), z drugiej zaś – o przekazywanie treści istotnych dla kultury agrarnej,

włączanie dziecka do jej przestrzeni symbolicznej, w uniwersum wierzeń, wartości i tradycji" (s. 10). Zasadniczym argumentem był fakt, że gatunki te nie doczekały się dotąd satysfakcjonującego opracowania, mimo że zbiory tekstów je reprezentujące są dość pokaźne.

Z ustaleń B. Żebrowskiej-Mazur wynika, że *opukiwanki*, *wołanki* i formuły wypowiadane po chrzcie mają zarówno cechy wspólne, jak i różniące. Wszystkim trzem przysługuje (a) funkcja magiczna, (b) stosowane są w nich strategie perswazyjne (argumentacji, groźby, obietnicy, pieszczotliwych zwrotów i zdrobnień, „wymiany", autorytetu, zob. Żebrowska 2013, 2020); (c) łączy je wspólny cel, jakim jest wprowadzanie dziecka w kulturę symboliczną i agrarną. Ponadto, *opukiwanki* i *wołanki* wykazują podobieństwo strukturalne (bazują na bezpośrednich zwrotach do odbiorcy i dyrektywnych aktach mowy). Różna jest jednak „żywotność" analizowanych gatunków (*opukiwanka* jest gatunkiem zapomnianym i nieużywanym, *wołanka* jest znana i używana, a formuła po chrzcie zanikła wraz z obrzędem wprowadzenia dziecka do domu); *opukiwanka* i formuła po chrzcie to gatunki jednorodne, podczas gdy *wołanka* jest zróżnicowana wewnętrznie w zależności od adresata. Gatunki różnią się także długością: *opukiwanki* są czterowersowe (i złożone), a *wołanki* i formuły są krótkie – sprowadzają się niekiedy do bezpośredniego zwrotu do adresata, wyartykułowanej prośby, rozkazu czy do poinformowania o statusie dziecka.

Zastosowany w pracy sposób analizy wzorców tekstowych odpowiada temu, jaki przyjął Julian Krzyżanowski w *Polskiej bajce ludowej w układzie systematycznym* (1962–1963) i jaki dotychczas był stosowany głównie w środowisku lubelskich etnolingwistów: do analiz pieśni żołnierskiej (Bartmiński 1981), pieśni weselnych (Adamowski 1986), kolęd (Bartmiński 1998, 2002; Niebrzegowska-Bartmińska 2002b), zamówień i bajek (Niebrzegowska-Bartmińska 2002a, 2003). Barbara Żebrowska-Mazur czerpie z tych propozycji ze znajomością rzeczy i z powodzeniem aplikuje metodologię wypracowaną w środowisku lubelskich językoznawców do własnego materiału. Analizy tekstologiczne i etnolingwistyczne (morfologiczne analizy tekstu i rekonstrukcja obrazu świata) są w monografii systematyczne, konsekwentne i rzeczowe. Każdorazowo odnotowywane są warianty motywów w powiązaniu z korpusem tekstów udokumentowanych w końcowej części monografii. W celu ukazania stabilizacji motywów, ich relewancji przy wariantywności tekstu, dokonuje się całościowego i sumującego zestawienia. Punktem dojścia jest wnikanie w świat wartości leżący u podstaw analizowanych gatunków tekstu.

W kontekście lektury monografii godne podkreślenia jest także i to, że dla własnych analiz Barbara Żebrowska-Mazur zgromadziła wiarygodną i wystarczającą bazę dokumentacyjną – stanowią ją zarówno teksty drukowane, jak też materiały przechowywane w archiwach, muzeach, centrach kultury: w Pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne" UMCS w Lublinie, w Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej oraz w Małopolskim Centrum Kultury „Sokół" w Nowym Sączu, również teksty zebrane samodzielnie podczas terenowych penetracji (głównie na terenie województwa małopolskiego). Ponadto, autorka wykorzystuje zapisy tekstów z Ogólnopolskiego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym, z Festiwalu Kołysanek w Grębowie oraz z Karpackiego Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych.

Jest to korpus zróżnicowany (tematycznie, strukturalnie, intencjonalnie) i reprezentatywny dla prowadzonych analiz.

Monografia Barbary Żebrowskiej to kolejna znacząca publikacja krakowskiej badaczki folkloru dziecięcego. Pozycja stanowi cenne dopełnienie wydanej przed dwoma laty autorskiej książki *Słowny ludowy folklor dziecięcy. Cz. 1: Istota folkloru dziecięcego* (2020) – przynosi refleksję nad pojęciem wzorca tekstu oraz analizy tekstologiczne i etnolingwistyczne wybranych form gatunkowych. Monografia zawiera systematyczne i solidne analizy morfologiczne (wewnętrzne i immanentne) wzorców tekstowych *opukiwanek, wołanek* i *formuł po chrzcie*. Pod tym względem pozycja stanowi całkowite *novum* na gruncie polskiej folklorystyki – autorka nie tylko dokonuje analiz wybranego korpusu tekstów w celu dotarcia do wzorca teksu, jego elementów obligatoryjnych i fakultatywnych, stałych i zmiennych, ale również formułuje refleksje na temat transformacji gatunków, ich żywotności, stopniowego wygaszania i zupełnego wymierania. Stałym komponentem analiz jest rekonstrukcja obrazu świata wpisanego w małe formy folkloru oraz próba odtworzenia wartości jako podstawy tegoż obrazu. W istocie jest to dążenie do odkrywania ludowego obrazu świata – świata postrzeganego okiem dziecka i przekazywanego w dziecięcej wspólnocie, w której „w przeciwieństwie do folkloru dorosłych nie została zaburzona ciągłość transmisji tekstów, a przez to związanych z nimi ludowych symboli i wartości" (s. 163). W przestrzeni całej monografii autorce towarzyszy przekonanie, że świat dawnych wierzeń i symboli można przybliżyć dziecku za pomocą metody rekonstrukcji wzorców tekstowych. To, co czytelnika szczególnie ujmuje, to stosunek autorki do folkloru jako przedmiotu badań oraz źródła wiedzy o świecie i człowieku, o jego potrzebach i wartościach. Jak pisał Aleksander Gieysztor (1986: 8), „Każdego, kto bliżej się z nim zetknie, folklor zdumiewa i olśniewa długim trwaniem mitów ukrytych w obrzędach, bajkach, przysłowiach, nazwach osobowych i miejscowych". Ten zachwyt materią badań towarzyszy niewątpliwie autorce monografii.

Literatura

Adamowski Jan, 1989, *Z badań nad segmentacją tekstu pieśni ludowej*, [w:] *Tekst ustny – Texte oral. Struktura i pragmatyka – problemy semantyki – ustność w literaturze*, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 169–191.

Bartmiński Jerzy, 1981, *Klasyfikacje gatunkowe a systematyka tekstów folkloru,* [w:] *Literatura popularna, folklor, język*, red. Witold Nawrocki, Michał Waliński, t. 2, Katowice: Uniwersytet Śląski, s. 7–25.

Bartmiński Jerzy, 1990, *Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 109–127.

Bartmiński Jerzy, 1998, *„Pieśń o pannie, co trzy wianeczki wiła". Między staropolskim erotykiem a kolędą ludową*, [w:] *Wszystek krąg ziemi. Antropologia. Historia. Literatura. Prace ofiarowane Czesławowi Hernasowi*, red. Piotr Kowalski, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 148–163.

Bartmiński Jerzy, 2002, *Polskie kolędy ludowe. Antologia*, Kraków: Universitas.

Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Gieysztor Aleksander, 1986, *Mitologia Słowian*, Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.

Krzyżanowski Julian, 1962–1963, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2002a, *Porządek tekstu bajki jako odwzorowanie porządku świata,* [w:] *Genologia literatury ludowej. Studia folklorystyczne*, red. Artur Mianecki, Violetta Wróblewska, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 77–98.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2002b, *Wzorce tekstowe polskich kolęd życzących,* [w:] *Belorusskij i drugie slavjanskie jazyki: semantika i pragmatika. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii. Vtorye Suprunovskie čtenija. Minsk 28–29 sentjabrja 2001 g.,* red. Alla A. Kožinova, Boris Ju. Norman, Elena N. Rudenko, Minsk: BGU, s. 960–110.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2003, *Jechał Pan Jezus na osiołeczku... Analiza morfologiczna tekstu zamówienia*, [w:] *W kręgu folkloru, literatury i języka. Prace ofiarowane prof. Janowi Mirosławowi Kasjanowi w 70. rocznicę urodzin*, red. Maria Jakitowicz, Violetta Wróblewska, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 91–107.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2007, *Wzorce tekstów ustnych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

SLSJ – *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny,* red. Jerzy Bartmiński, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1980.

SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1. *Kosmos.* Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska [od cz. 3. Niebrzegowska-Bartmińska], cz. 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3. *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4. *Świat, światło, metale*; t. 2. *Rośliny*, cz. 1. *Zboża*, Lublin 2017; cz. 2. *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018; cz. 3. *Kwiaty*, Lublin 2019; cz. 4. *Zioła*, Lublin 2019; cz. 5. *Drzewa iglaste*, Lublin 2020; cz. 6. *Drzewa liściaste*, Lublin 2021; cz. 7. *Krzewy i krzewinki*, Lublin 2022, Wydawnictwo UMCS.

Żebrowska Barbara, 2013, *Strategie perswazyjne w polskiej kołysance ludowej*, „Studenckie Zeszyty Językoznawcze", z. 5, s. 113–123.

Żebrowska-Mazur Barbara, 2019, *Słowny ludowy folklor dziecięcy w analizie etnolingwistycznej i tekstologicznej*, promotor: dr hab. Kazimierz Sikora, prof. UJ, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2019, 370 s.

Żebrowska-Mazur Barbara, 2020, *Słowny ludowy folklor dziecięcy*, cz. 1: *Istota folkloru dziecięcego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.